

CLOSES I «OPENFIELD» AL DELTA DEL LLOBREGAT

per JAUME CODINA

Doctor en Filosofia i Lletres

El visitant observador del Delta, avui, nota en algunes de les cases de pagès que encara hi queden, i especialment a les de la part de La Ribera, pròxima al riu, una paret d'obra baixa, gruixuda, que rodeja l'edifici i inclou també l'eixida, l'era, el safareig i una mica de terreny sobrant. De vegades el tancat és ja només parcial, resta d'antiga construcció que va desaparèixer. L'alçada de tals tancats és sempre inferior als dos metres.

Si el visitant segueix el seu camí paral·lel al curs fluvial, riu amunt o riu avall, no deixarà tampoc d'observar —si va per la riba dreta; no, en canvi, per l'esquerra— l'existència d'uns marges de terra molt alts, d'entre tres i quatre metres, més o menys propers a l'aigua del riu segons l'indret, i tan amples que serveixen de carretera amb pas per a dos vehicles; interromputs de tant en tant per algun camí transversal. A diferència dels tancats de les masies, aquests terraplens segueixen en plena vigència.

Finalment, si l'hipotètic passejant s'endinsa per les zones de conreus agrícoles del Delta, encara avui molt extenses malgrat llur incessant disminució en benefici de la indústria, la zona portuària de la capital, l'aeroport, les àrees residencials de les platges de ponent —Castelldefels, Gavà i Viladecans— i la pròpia urbanització dels municipis del Delta, tots en franca ascensió demogràfica, hi veurà, segons el temps i l'indret, camps d'enciam o de faves, de carxofes o d'espàrrecs, fruiterars o melonars, etc., i podrà passar dels uns als altres sense cap inconvenient, perquè són camps enterament oberts, sense tanques ni marges de cap mena. La geografia els dona un nom: *openfield*. Només, de tant en tant, un camí rural o una sèquia de regadiu i també de desguàs, amb alguna escassa filera de pollancre o d'àlbers, significa una separació o un obstacle entre camp i camp.

Naturalment, tots plegats, masies i closos, terraplens fluvials i conreus d'*openfield*, formen part d'un llegat de segles d'esforços humans a les terres d'alluvió de la porta sud de Barcelona. En aquest article contemplarem la simplicitat de la fórmula «camps oberts» i «camps tancats» aplicada a un mateix territori al llarg dels segles. La interdependència dels factors geogràfics i humans configurarà una vegada més la història.

LES TANQUES

La pugna entre pastors i agricultors és molt antiga al Delta i d'una importància excepcional, com espero demostrar a *Modes i formes de vida al Delta del Llobregat durant els segles X al XV* (en preparació). En la seva versió moderna he examinat l'afer a l'obra del mateix subtítol referida als segles XVI al XX (1) i també a *La gent del fang* (2).

La documentació medieval referida al territori ens parla d'algunes *baccariae* entre finques dedicades parcialment al conreu agrícola. Si, per exemple, en deixar l'any mil la vileta de Cornellà de Llobregat aspirava a tenir una sortida a la mar, no desitjava pas menys arribar a la zona de prats i pastures que llur bestiar —bous, ovelles, porcs, ases i cavalls— necessitava (3). Més estable, l'agricultura deixa constància a la documentació d'innombrables conreus. Però, tant els terrenys cultivats com els qualificats d'erms, prats o marines, és a dir, de pastura, apareixen tot sovint limitats en part per *regarios*, corredores i sèquies —alguns d'ells, veritables *polders*—, per estanys, *bagneolos*, *lannas*, braços del riu i per camins; més rarament per canyissars. Un alou entre el riu i l'estany de Llanera, al 1112, quedava tancat per sengles marges (que tanmateix havien de ser molt llargs), alçats a les parts de migdia i tramuntana (4). És l'única excepció que hi conec, amb la dels escassos canyars. Tota la resta respon al tipus d'*openfield* o paisatge obert.

Al segle XIII els reis comencen a dictar disposicions encaminades a regular les pastures de Barcelona. L'expansió de la ciutat incrementa els ramats ovins al Delta durant la centúria i la següent. Conseqüència obligada, l'aparició de tanques de bestiar a les maresmes del Llobregat, sobretot a l'esquerra del riu fins a Montjuïc, però també «dellà l'aigua», a l'illa fluvial dels Banyols de Provençana (actual Prat). La intensitat d'aquest tipus de construcció, generalment dotat de corral, se'ns fa patent en un gran incendi ocasionat el Nadal del 1476 a l'esmentada illa, el qual durà dos dies i destruï la vegetació i diverses tanques de bestiar (5). Els corrals, més o menys estables, s'estengueren pel Delta de ponent —demarcacions de Sant Climent (Viladecans), Gavà i Castelldefels—, de jurisdicció baronal i no reduït a cultura fins al segle XIX, però sense que hi perdurés el sistema de tanques —que suposo de fusta— de pastura.

I és que, ja des del mateix segle XV, la qüestió resultà invertida i foren els pagesos qui hagueren de cloure llurs camps de la voracitat dels ramats de la ciutat de Barcelona. I no solament els camps: els pagesos trencaren els ponts dels cursos d'aigua per on passaven els ramats i atacaren i foragitaren els pastors. Tot això reiteradament. L'agitació arribà a l'extrem d'intervencions directes del veguer a queixes dels carnisers. El 1409 ordenà les següents crides públiques a Sant Boi, Cornellà i L'Hospitalet, que reflecteixen bé l'alteració d'aquells anys al Delta:

«Ara ojats tot hom generalment per manament del honorable [...] oyda relatió [...] de la dita Ciutat sobre les tanques e clausures de pons e tanques e alguns camins no ha molt fets e fetes en los herms e prats scituats dins los tèrmens de la dita Ciutat, ço és, prop los

(1) *El Delta del Llobregat i Barcelona*, col·lecció «Hores de Catalunya», Edicions Ariel, Esplugues de Llobregat, 1971.

(2) Editorial Montblanc, Granollers, 1966.

(3) Arxiu Capítular de Barcelona, *Libri Antiquitatum*, IV, f. 34, doc. 100.

(4) *Id.*, IV, 52, 151.

(5) Arxiu de l'autor.

Rius de lobregat e de Besòs, per les quals clausures e tanques los Carnicers de la dita Ciutat no poden tenir ne péixer lurs bestiar grossos e menuts dels quals la dita Ciutat és provehida en les Carns que en la dita Ciutat ordinàriament se despenen, jatsia per Privilegi antich als dits Carnicers per sguart de la dita Ciutat atorgat los dits Carnicers puxen tenir e péixer lurs bestiar en prats, muntanyes, silves, garrigues, Boschs e lochs herms e herbosos en munts e en plans, eceptats les Vinyes e orts de la dita Ciutat de Barcelona. E atès que ja en temps passats, sobre una causa ques menava entre los Batlle general de Catalunya e sotsveguer de Barcelona qui là donchs eren duna part e certs singulars de les parròchies de St. Boy de lobregat e de Cornellà, és stat declarat per diverses sentències passades en cosa jutjada quels dits singulars de les dites parròchies e de altres constituïdes en torn lobregat havien acostumat e podien péixer lurs bestiar grossos e menuts en tots prats, carreres públiques, garrigues, selves e altres lochs herms e no cultivats de les muntanyes de Garraff tro a Monjuich. E ateses altres coses atenedores, per conservació dels dits privilegis als dits Carnicers per sguart de la dita Ciutat atorgats, e per favor del públich de la dita Ciutat, del qual és gran interès per rahó de la provisió de les Carns que per los dits Carnicers se desfan en aquella, ordenaren que tota persona de qualsevol stament o condició sia qui despuxés quel dit privilegi fo fet per lo Senyor Rey en Jaume lantich, de bona memòria, ab Carta sua dada en Barcelona a setze de les Calendes de Abril del any mil dos cents sexanta sis haja fetes e sos predecessors hajen fetes tanques e clausures algunes en qualsevol prats, garrigues, selves e altres lochs herms e no cultivats constituïts dins los tèrmenes de la dita Ciutat, vullés sens vullés daltri, haja e sia tenguda desfer e fer desfer a ses messions les dites tanques e clausures e haver tornades les entrades e exides dels dits prats, garrigues, selves e altres lochs tancats al stament en què eren abans que les dites tanques fossen fetes, dins un mes primer vinent, sots ban de Deu lliures a cascun e per cascuna vegada.

Ítem, que tota persona que haja desfets e trencats alguns ponts de pedra o de fusta que sien estats fets sobre les sèquies dels prats, o de lobregat o de Besòs, per passar persones e bestiar de la una part a l'altra dels dits prats, haja haver tornats o fer tornar a sas messions aquells en l'estament en què eren com foren desfets, dins lo dit mes, sots lo dit ban de Deu lliures a cascun e per cascuna vegada.

Ítem, que daquí avant alguna persona stranya o privada, de qualsevol estament o condició sia, no gos ne presumesque fer o fer fer algunes tanques o clausures en camins o en alguns dels dits prats, garrigues, selves e altres lochs herms e no cultivats constituïts dins los tèrmenes de la dita Ciutat, vullés que sien seus propis, vullés que no, ne trencar e en alguna manera destruir los ponts de pedra e de fusta que són e seran sobre les dites sèquies, sots ban de D sous a cascun e per cascuna vegada.

Ítem, que alguna persona de qualsevol ley o condició sia no gos ne presumesca avalotar, menessar, ferir, nafrar ne en qualsevol manera dampnificar los dits Carnicers e llurs pastors o bestiar per tenir e péixer aquells en los dits prats, garrigues, selves e altres lochs herms e no cultivats constituïts dins los tèrmenes de la dita Ciutat, sots ban de deu lliures a cascun e per cascuna vegada; e ultra axò, si algú farà lo contrari sia tengut a la pena que per lo crim que haurà comès li deurà ésser inflingida. Entès emperò e declarat que si los dits bestiar faran alguna mala feta en alguns splets, vinyes, arbres e propietats algunes que sien cultivades, o los dits Carnicers o llurs pastors o bestiar han enderrocats o enderrocaran de aquí avant alguns ponts o passatges de sèquies, los dits Carnicers o llurs pastors sien tenguts pagar e satisfèr aquella malifeta segons serà extimada per les persones qui de açò són o seran deputades, com axí és contingut en los dits privilegis als dits Carnicers atorgats, e refer e tornar los dits Ponts e passatges a llurs messions.

Dels quals bans etc.→ (6).

Reiterades les crides al 1454, els pagesos dèltics replicaren mostrant aquesta vegada autoritzacions reials que els permetien de tenir tanques als camps propis (7). Primer innominades, aviat esdevingueren individualitzades: Tanca Citera, Tanca de l'Hospital, les Tanquetes, Tanques Godaies, etc. El Delta conreat anà transformant així l'*openfield* anterior en un paisatge tancat. En arribar al segle XVI les tanques hi eren generals. Però ja no úniques: els feien costat els closos.

(6) Arxiu Històric de la Ciutat, Barcelona, *Diversorum*, III, f. 176.

(7) *Ibidem*.

ELS CLOSOS

Molt diferent fou la funció dels closos, que també van contribuir eficaçment, però, a la transformació de l'*openfield*.

A partir també del segle xv, com en el cas de les tanques, la documentació comença a parlar-nos del «clos» de les masies, aviat generalitzat. Obrat de terra, tingué per missió protegir de les freqüents inundacions del riu. En un principi no hi degué existir, tal vegada per inútil —i àdhuc contraproduent— davant la freqüència i la força de les riuades. No ve mai citat en el detall de les més antigues construccions dèltiques, segles x al xii; però l'existència de pous, confessada des de l'xi i difícilment explicable sense la protecció d'un clos, ens duu a sospitar-ne el naixement.

Llur extensió particular fou variable: de poca cosa més que rodejar l'edifici —cas normal—, fins a encloure terres de conreu i àdhuc de pastura en una superfície d'unes quantes hectàrees, cosa que equival a dir que la resta de la propietat eren terres incultes i erm per pasturar. El castell de Port, al peu del Montjuïc, tingué clos propi (8). L'ermita de sant Pau, d'El Prat de Sant Boi, també en posseí un, a l'interior del qual el donat hi feia blat i arbres de parra o raïm grec (9). Als segles xvi i xvii trobo closos contenint fins 15 mujades amb diversitat de conreus. L'eficàcia del sistema es manifesta cap a la fi del xvi amb l'aparició de closos en camps sense masia a l'interior. Hi hagué constructors professionals de closos: «per lo preu fet de fer vos un terraplè entorn de la casa que vós possehiu en dita parròchia de sanboy a la part del prat» (10). La magnífica Casa Gran de la propietat de la família Sant Joan —després Ponsich— a la Ribera pratenca, comptà amb un gran clos dins del qual hom conreava blat, civada, lli, vinya i una petita horta regada amb sínia i amb caseta per a l'hortolà (11). Clos amb diverses edificacions fou el de la rectoria d'El Prat, que comprenia dues mujades i mitja de terreny a l'interior del qual hi havia l'església, la rectoria, el cementiri i un hort; tenia forma quadrada, construït amb pendent o talús, amb una base o peu de 16 pams d'amplada (12). Un document del segle xviii informa explícitament: «Las más de las casas tienen un Terraplén, porque no podrían vivir en las casas por la abundancia de las aguas en las salidas (que son muy amenudas) del Río Llobregat» (13). Els contractes de parceria regulen des del segle xvi la construcció i conservació dels terraplens de l'heretat respectiva. La generalització de marges als camps, reforçats amb plantacions de canyissars, originà greus conflictes entre els pagesos en temps de riuades, com examino a *El Delta del Llobregat i Barcelona* (14) i també a *Inundacions al Delta del Llobregat* (15).

L'eficàcia última d'aquestes defenses fou relativa i depengué de l'ímpetu de les respectives riuades. Uns quants exemples, per no allargar massa, ens seran suficients. Durant la famosa riuada de sant Mateu, al setembre del 1850, el clos

(8) AHCB, Judicial, VI-12, 21 juny 1486.

(9) Arxiu Parroquial de Sant Boi, *Inventaris*, 1501-1530, inventari de Pere Borràs, 27 abril 1506.

(10) APSB, *Manual* 23, 1644-1653, f. 272 v.

(11) Arxiu Parroquial d'El Prat, *Casa de Ponsich*.

(12) APP, *Casa de Ponsich i Església parroquial*.

(13) APP, *Casa de Ponsich*.

(14) Nota 1.

(15) Rafael Dalmau, editor; col·lecció «Episodis de la Història», Barcelona, 1971.

de la rectoria d'El Prat salvà de la inundació les dependències parroquials: «Encara que no entrà en la iglésia ocupà terrenos o hisendas que mai las havia inundat; desde Montjuich a Castelldefels tot era un estany» (16). Als Camps Rodons, molt lluny del riu (entre 7 i 8 quilòmetres), punt on convergien els termes municipals de Viladecans, Sant Boi i El Prat damunt el gran estany d'El Remolar, la inundació, venint directament de Sant Boi, hi fou tan forta que sobrepassà i enderrocà els marges i arribà fins al replà de l'escala d'alguna masia (17). Tres anys després, durant les riuades de maig, «no hi valgueren terraplens per alts que fossin», ni amb l'ajuda dels urgents reforços d'última hora: l'esmentat clos parroquial pratenc «se hagué de alsar a més de quatre palms ab molta fatiga, y empediren la entrada de la aigua fins a la fi de la tarda, hora fatal en què los vehins del carrer nos avisaren —escriu el rector— que se reventaba lo terraplè del Clos de la Rectoria y fou imposible deturar lo impuls de la aigua, y aleshores tot se inundà, camp, casa, hort, església; tot era un mar de aigua» (18).

ELS TERRAPLENS

Reservem aquesta denominació —tostemps emprada, altrament, a la documentació— a l'únic sistema d'entre els enumerats que es troba en plena vigència: el d'amples terraplens paral·lels al riu, alçats per la comunitat i que protegeixen de les inundacions no una finca, sinó teòricament tot el terme municipal (cas d'El Prat, únic ajuntament íntegrament dèltic) o la part afluïal del terme (Sant Boi, Cornellà).

La importància i transcendència del sistema de terraplens col·lectius contra les riuades és i ha estat tal a la història del Delta, que una exposició, per breu que fos, es fa impossible en un simple article com ho és aquest. La tinc efectuada a *La gent del fang* i especialment a *El Delta...* (14), capítols «Els terraplens comunals de defensa, obra cabdal del segle [XVII] al Delta» i «El terraplè comunal de defensa contra les riuades» (19). Diguem aquí tan sols que la lluita col·lectiva contra el riu començà al Delta al traspàs del segle XVI al XVII, en uns moments de forta crisi econòmica i social, i que arribà a interessar, ultra la dreta, la riba esquerra, pertanyent a L'Hospitalet, que aviat abandonà la partida, desfets els terraplens una i altra vegada per les fúries del riu. A la dreta, Sant Boi i El Prat perseveraren —d'una manera certament discontinua, sobre tot als segles XVIII i XIX—, a través de mil vicissituds, fins avui. El sistema de defensa fou complementat amb la plantació d'arbres (tamarius, salzes i àlbers) a les ribes i de nombroses estacades als meandres. La tècnica i l'experiència feren que els terraplens fossin alçats generalment a certa distància del corrent fluvial, permetent així una zona inundable —i tanmateix conreada— que garanteix la integritat de les defenses en cas de riuades. Sense anar més lluny, les darreres inundacions, esdevingudes a la tardor del 1962, foren contingudes

(16) P. Andreu de Palma de Mallorca: *Prat de Llobregat (Ensayo histórico)*, El Prat, 1958, pàg. 247.

(17) Arxiu Municipal d'El Prat, *Foment (Aigües)*, 1840-1870.

(18) P. Andreu de Palma de Mallorca: ob. cit., *ibidem*.

(19) Vegi's també el meu llibre *L'Hospitalet del Llobregat, 1573-1632*, L'Hospitalet de Llobregat, 1970.

sense cap esforç pels terraplens santboians i pratencs; i en canvi l'esquerra del riu, òrfena d'aquesta protecció llevat del reduït tros del casc urbà de Cornellà, veié estendre's l'aigua fins més enllà de l'ermita de Bellvitge. La riuada del 20 de setembre del 1971, en canvi, rompé els terraplens al meandre d'entre Cornellà, Sant Boi i El Prat, per quatre llocs pròxims entre si; i, a l'esquerra, ocupà tot el delta de llevant fins al peu del Montjuïc. L'aigua desbordada va córrer pels carrers d'El Prat, fenomen no vist des del 1907, abans de la recomposició dels terraplens al 1908 després de sofrir cinc riuades en una mateixa tardor.

ELS NOUS CLOSOS

L'impuls del segle XVIII arraconà el bestiar del Delta a les marines i aiguamolls del litoral i de ponent, i les tanques dels camps anaren desapareixent. L'*openfield* hi va fer una tímida reaparició, creixent a mesura que els closos sense mas no eren ja edificats en un territori protegit pels terraplens públics. Àdhuc algunes masies de la dreta del riu van descuidar el clos de la pròpia gleba per la mateixa raó. El paisatge agrari dèltic s'anà aclarint d'horitzons. Avui torna a ser camp obert, com mil anys enrera.

Però avui l'altre afluvió, l'humà, va amagant el físic i el Delta es pobla dels nous i terribles closos de l'era industrial. Les esmentades inundacions últimes, de la tardor del 1971, n'han donat una trista prova a l'entrada del territori dèltic, amb les destruccions de Cornellà i del magnífic pont de pedra de Molins de Rei.

Terraplè de defensa contra les riuades del Llobregat. El Prat, febrer 1971.

(Fot. Gerard.)

«Cal Jagó», masia de la Ribera. Pot apreciar-se el clos defensor contra les riuades.
El Prat, febrer 1971.